

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ

„Mindig magunkért, soba mások ellen...”

A Trianon-kérdés Dsida Jenő életművében

Dsida Jenőt az első világháborút követő határváltozások az átlagosnál mélyebben és közvetlenebbül érintették. Első tizenegy esztendejét Szatmárnémeti–Budapest–Beregszász háromszögében töltötte. Ma már ez a három város három országhoz tartozik. Trianon nyomán – Márait idézve – az ő emlékei is „szétestek, mint a régi szövetek”. A világháború és annak következményei személyes sorsává váltak édesapja, Dsida Aladár hivatása révén is, aki mérnöktiszt volt, testőre „a haldokló Hadúrnak”, őrnagyi rangot ért el az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében.

Szatmárnémetiben született 1907. május 17-én. Édesapját 1910-ben Budapestre helyezték, s vele tartott családjá is. Gyermekkora idillikus, visszavágyott „tündérszínpadát” 1914-ben az első világháború kirobbanása törte szét, s megpróbáltatások, szenvedések sorozatát zúdította mindannyiukra. Erre így emlékezett a pályája végén írt önéletrajzi ciklus, a *Tükkör előtt* bevezető versében, ellentétet teremtve a békés idill és az értelmetlen pusztítás között, s fölidézve a *Kettőtört óda a szerelemhez* élményi háttérét, lírai fokozásait és kontrasztjait, expresszív látomásait. Hátborzongató képekbe foglalt ítéletét személyes tapasztalatai, a háború családját és hazáját egyaránt sújtó fejleményei formálták:

*Boldog idők, melyek parányi bölcsőm
úgy ringatták, mint bárkát enyhe víz,
telt kamrán és üvegbe tett gyümölcsön
merengő nénik, édes tejbegríz,
adjátok bár egy pillanatra kölcsön
a „Szűz imája” és a „Für Elise”
hangulatát, mely eltemetve mélyen
most arra vár, hogy bennem újraéljen!*

*A tündérszínpad pillangó-rajja
elhull. Haragvörös a naplemente.
Mérges darázsraj zurmogó zaja
közeledik, fulánkjait kifente.
Vérszagu tenger hullám-taraja
paskolja rácsos ágyam éjjelente,
bong a harang, ember nem nyughatik,
lángol a föld kelettől nyugatig.*

A családfőt kötelessége a frontra szólította. A magára maradt feleség két kicsi gyermekével szüleihez költözött Beregszászra, s közel négy esztendőn át ott talált oltalmat.

Dsida Jenő első olvasmánya – saját vallomása szerint – a világháború képes krónikája volt, „a borzalmas világháború édeskeskeny eltorzított, kancsal romantikába bújtatott, hazug meséskönyve”, mely életre szólóan meggyűlöltette vele a frázisokat. Ez az emlék munkált ben-

[*Műhely*]

ne, amikor menekült „a hörgéstől és csatazajtól”, „az újfajta világboldogítások torz cipőkrém-reklámjai” elől, nem akart „szabadalmazott világnézetek röpcédula-osztogatója”, „kétes szölmok hangtölcsére” lenni. A *Kettétört óda a szerelemhez* arról tanúskodik, hogy nem hódolt a két világháború között kiváltképpen az anyaországban dívó, „neobarokk” külsőségektől sem mentes, máig kísértő hőskultusznak sem, háborúellenessége pacifista vonásokat mutatott.

Édesapja a háború első évében megsebesült, és orosz fogságba esett, s egy időre eltűnt a család szeme elől is. Ennek emlékét idézi *Nagy-Oroszország* című, 1925. október 17-én elkezdett versében, megszólaltatva múlhatatlan békevágyát is. Amikor Dsida Aladár három esztendő múlva, 1918-ban hazatért, a szatmárnémeti vasútállomás parancsnokává nevezték ki, s övéivel együtt visszaköltözött az élethalálharcát vívó Erdélybe.

Az idő tájt élhette át Dsida azt a megrendítő jelenetet, amelyet önéletrajzi ciklusa címadó versében, a *Tükör előttben* örökített meg. Ez az egyetlen műve, amelyben a személyes élmény, a közvetlen átélés szuggesztivitásával és hitelességével szólaltatja meg a Trianon okozta megrendülést és fájdalmat.

A játékból balesete miatt a kimenő lejárt előtt „sajgó, véres ujjal” hazasiető kisfiú zárva találta az ebédlőbe nyíló ajtót. Szorongó büntudattal a kulcslyukon keresztül leskelődött. Édesapja katonatiszti díszgyenruhában, mellén harci keresztek és érmek halmazával, karddal az oldalán a tükör előtt állt, fejére a lemenő nap „kármin glóriát” lobbantott, majd kis idő elteltével:

*Egy ócska szék nagyot jajdulva reccsent,
szegény apám leroskadt, mint kit a
zubanó téglá üt le s bosszú, fojtott
zokogás rázta vállain a bojtot.*

A tovatűnő ifjúság, az összeomlás és Erdély elvesztésének fájdalma tört föl ebben a zokogásban, tanúskodva egy nemzet és egy nemzedék tragédiájáról:

*Most fogtam fel, hogy mit veszettek ők,
mikor igába tört a gőgös úr-nyak:
a szívti fák, a lombos vakmerők,
testőrei a haldokló Hadúrnak.
Karácsonyfákká zülltek a fenyők,
tűlevelükkel önmagukba szúrnak
s illatuk együtt fogy, míg nem kihal,
az emlék cseppenő gyertyáival.*

*Minden ízemben lüktetett a téboly.
Szerettem volna berohanni és
a tükröt homlokommal zúzni szét oly
dühödten, hogy hasadjon szörnyű rés
fejemen is, hátha velője szétfoly
s elszáll a rémült sorfelismerés.
Hátha megváltanék repedt, beborpadt
roncs koponyámmal minden megtiportat.*

Aztán – folytatódik a vers – lecsillapul, és az újrakezdés, a megmaradás módozatain való töprengésbe, ma is érvényes cselekvési program megfogalmazásába fordul át a lázadó szenvedély: csak az vesztes, aki – önmagát föladva – tudomásul veszi ezt az állapotot.

Az eszmélkedésben, az önmagára találásban, a történelmi fordulatból adódó tanulságok számbavételében többek között Benedek Elek segítette a pályakezdő költőt. Első versét, az *Édesanya nevenapjára* című köszöntőt a *Cimbora* közölte 1923. augusztus 19-ei számában, s 1927-ig a legendás gyermeklap hasábjain jelent meg a legtöbb műve. Az az „Elek nagyapó” volt az egyik legfőbb mestere és példaképe, aki – szembefordulva az Erdélyből menekülők 1918 és 1924 között kétszázézerre duzzadó tömegével – 1921. augusztus 3-án, hatvankét éves korában költözött vissza Budapestről szülőhazájába, Székelyföldre, hogy annak elárvult népét szíve megálltaig hűségesen szolgálja. Legkedvesebb „Cimbora-unokáját” személyes példájával, egész tevékenységével Erdély és nemzete iránti szeretetre, hűségre, más népek megbecsülésére és tiszteletére nevelte. „Fajokat, felekezeteket, osztályokat egymás gyűlöletére nem neveltem, a *Szeretet* volt alapigéje minden egy könyvemnek” – fogalmazta meg írói hitvallását memoárjában.

Dsida Jenőnek a *Cimborá*ban megjelent versei arról tanúskodnak, hogy az előtte járt erdélyi költőnemzedék tagjai közül Reményik Sándor gyakorolta rá a legnagyobb hatást. Egyik kései vallomása szerint „a magyar szó katakombákba visszahúzódo szertartásainak őskeresztényi értelemben vett apostolát” látta benne, akinek a „hangja néha túlzengi föld alatti életünk mécs világította sikátorait, és tömegeket ráz meg a lelke mélyéig”. Mércét jelentett számára erkölcsi bátorsága, heroikus helytállása, szűkebb és tágabb hazájához való, rendületlen hűsége. Végvári álnéven írt verseit is ismerte és szerette, az azokban kifejeződő, a történelem ítéletével szembeszegülő dac és nemzetföltő szenvedély is magával ragadta.

Középfokú tanulmányait Szatmárnémeti volt katolikus főgimnáziumában fejezte be, mely az impériumváltozás után Eminescu nevét vette föl, ott érettségizett 1925-ben.

Az érettségi diploma megszerzése csaknem botrányba fulladt. Az egyik satmári újság ugyanis 1924-es karácsonyi mellékletében közreadta *Karácsonykor* című versét, amelyben az iskola román igazgatója irredentizmust vélt fölfedezni, s az ország összes iskolájából ki akarta zárni:

*Találjátok ki, mire gondolok?
Arra, hogy ottkünn hófehér a táj
s közeleg a szép mesés karácsony,
– s valami fáj.*

*Sok-sok testvérrre gondolok,
kik görnyednek az átoksúly alatt
és velem együtt nézik a karácsonyt
és a havat.*

*Az élet sürgős utain
be mennyi minden tarkaság élér
és milyen ritkán jön egy igaz ünnep,
ami fehér!*

*Azután arra gondolok,
hogy hoz-e most a kis Jézus fenyőt?
és jaj, de másképp írnam ezt a verset
– tíz év előtt...*

A vers mélabús, nosztalgikus hangvételére, az „átoksúly alatt” görnyedő testvérek iránti részvét kifejezésére nyilvánvalóan Trianon szolgál magyarázatul. Idézett névutós szószerke-

[*Műhely*]

zete félreérthetetlenül a *Szózat* közismert strófájára utal (*Az nem lehet, hogy ész, erő, / És oly szent akarat / Hiába sorvadozzanak / Egy átoksúly alatt*).

A zárósor mégsem az impériumváltozásra, hanem az 1914-es esztendőre tekint vissza, mely a béke hónapjaival kezdődött, de végül – a Dsida által többször megfogalmazott ítélet szerint – minden baj legfőbb okozójává vált. A „fehér ünnep” pedig – a hétköznapi „tarkaságával” szemben – a havat hozó karácsonynak, a szeretetnek, a békességnek a szimbóluma. Az irredentizmus vádját tehát a többségi türelmetlenség diktálta, amely – Láng Gusztáv szavaival – „nem elégedett meg Erdély kérdésének trianoni »rendezésével«, hanem még annak helyeslését is elvárta volna a kisebbségi helyzetbe került magyarságtól”. Az érettségi előtt álló diák Nagybánya parlamenti képviselőjéhez, Drago Teofilhoz fordult segítségért, aki megvédte őt a rosszhiszemű támadásokkal szemben. A vizsgabizottságot lenyűgözte felkészültségével és csaknem tökéletes román nyelvtudásával, így érettnak nyilvánították.

Láng Gusztáv versek sorával illusztrálja, hogy 1925-ben ért el Dsidához – elsősorban Reményik Sándor révén – az „erdélyi gondolat”, a transzszilvanizmus szellemében újjászülető romániai magyar irodalom első hullámverése és üzenete. Ennek bizonyágául többek között három *Erdély* című, az említett évben keletkezett, kéziratban maradt alkotására hivatkozik. Mindháromban megtalálhatjuk a transzszilvanista líra egyik jellegadó tematikus elemét, a szülőföldhűséget. Az első, melyet április 29-én írt, a „régí mondák”, a „hun mesék” földjeként jellemzi Erdélyt, fölötté „csillag-csodáktól terhes ég”, Csaba királyfi emléke ragyog. „Kemény föld, de szeretem mégis, / mert csodaszép, mert meseszép” – fogalmazza meg a transzszilvanista költészetre oly jellemző paradoxont. A szeptemberi keltezésű második *Erdély*-vers „itt maradsz, itt élsz mindörökké, / itt porladsz néma, sűrke röggé” sorpárja a *Szózat* reminiszcenciájaként is felfogható, a bölcső és a sír toposzát involválja. A május 12-én született *Régi könyv* azon töpreng, hogy Isten húzta-e meg a „honhatárokat”. A június 7-én kelt *Kálvária* Trianont magyar golgotaként értelmezi. A július 17-én datált *Néptemetés* a költészetünkben nagy hagyományra visszatekintő nemzethalál vízióját rajzolja meg. Az augusztusban keletkezett *Magyar lányok* az otthon maradás ethoszát sugallja. Szülőföldjéhez intézett hűségvallomását ismétli meg augusztus 20-án *Erdélyi bérc* című költeményében is, mely a transzszilvanista irodalomban igen kedvelt, az erdélyi tájhaza emblémáját jelentő hegyszimbólumra épül. Ezekben a műveiben – mesterénél szelídebb, elégikusabb hangon – mindenekelőtt a Végvári-versek téma- és motívumvilága idéződik.

Közvetlenül Szatmárnémetiből való távozása előtt, 1925. szeptember 5-én írta, és a *Pásztor-tűz* október 18-ai számában tette közzé *Napkelet felé...* című, köteteiben máig meg nem jelent versét, mely a *Psalmus Hungaricus* korai előzményének tekinthető. A mű – s különösen idézendő intonációja – Trianon miatt érzett fájdalmát és csalódottságát fejezi ki. Számunkra immár Párizs sem csupán a modern líra legendás fővárosa, „új idők új dalait” zengő költőink zarándokhelye:

*Halott meséink fekete kriptáján
befedett arccal, némán zokogunk:
megölte őket anyagelviőség,
hideg nagy ősz és sötét háború,
s most elhagyottan vacog a fogunk.*

*Szegény magyarnak különös a sorsa:
körül ölelték Párizs árnyai,
kecsegtették dicső, örökös dallal,
és orvul mégis mit akartak ők? –
Almok szívébe pengét mártani.*

A versben – eddigi ismereteink szerint Dsida életművében egyedülálló módon – a Nyugat-Európából való kiábrándulás gondolata, Kelet nosztalgiaja szólal meg. Indulatait alig leplezetten a trianoni békediktátum is motiválja. Soraiból morális jelmezbe rejtetten a nyugati civilizáció kritikája, a modern krizeológia érvelése, „spengleri” válsághangulat csendül ki. Anatole France racionalizmusával és cinizmusával Rabindranath Tagore érzelmgazdagságát és erkölcsi komolyságát állítja ellentétbe. Ez az ellentét a modern liberalizmus eszméivel és értékeivel való szembeszegülését is jelzi.

Elsősorban ezen a ponton érhetjük tetten akkori lelki atyjának, Olasz Péter jezsuita szerzetesnek a hatását. A nagyváradi születésű pátert 1924-ben rendje arra utasította, hogy az anyaországból Erdélybe költözzön, és segítse az ottani kis létszámú jezsuita közösség talpon maradását, a romániai magyar ifjúság lelki gondozását. Székhelyül Szatmárnémetit jelölték ki, ahol csakhamar baráti viszonyt és termékeny együttműködést alakított ki a Dsida-családdal. Erdélyszerte előadásokat tartott, fiúkonferenciákat és lelki gyakorlatokat szervezett, cikkek és könyvek sorát tette közzé. *A mai férfi életútja* című, 1926-ban Szatmáron megjelent könyvének tizenkét fejezete közül kettőt – a két leginkább világi tárgyút és a legkevésbé szerzetes tollára valót – Dsida Aladár írta. Itt is, másutt is éles hangon bírálta a liberalizmust, amelyben egyháza kérelhetetlen ellenfelét látta. Egyik nevezetes előadását Anatole France-ról tartotta: a francia íróban fedezte föl és ostromozta a modern liberalizmus pregnáns képviselőjét.

Ugyanezekben az esztendőkből világszerte, így a magyar értelmiség körében is valóságos Tagore-láz uralkodott. A Nobel-díjas indiai író műveiben a keresztény eszmevilághoz közel álló vonásokat fedeztek föl. Népszerűsége fokozta az érdeklődést India kultúrája iránt, amely „habár a nyugatiéval homlokegyenest ellenkező, a maga nemében teljesen eredeti és alkalmas az eltolódott európai világnézetnek új vérkeringéssel való fölfrissítésére” – olvashatjuk Záborszky István *Rabindranath Tagore világnézete* című, a Szent István Társulat emblémájával 1927-ben megjelent könyvében.

A magyar értelmiség Tagore-kultuszát Pakocs Károly példája is szemlélteti. A jeles költő és elbeszélő az idő tájt püspöki titkár volt Szatmárnémetiben, s Olasz Péterhez és Dsida Jenőhöz is baráti kapcsolat fűzte. Ő maga vallott arról, hogy vallásos lírája Rabindranath Tagore hatására bontakozott ki.

A *Napkelet felé...* azt mutatja, hogy az idézett nézetek – Olasz Péter és Pakocs Károly közvetítésével – Dsida gondolatvilágát is alakították.

1925 őszén – zsebében Benedek Elek Kuncz Aladárnak címzett ajánlólevelével – Kolozsvárra költözött, hogy az ottani tudományegyetem jogi karán folytassa tanulmányait.

Már egyetemistaként írta 1926-ban *Fiúk, ha ballanátok!* című versét, mely elsősorban a *Karácsonykor* hangulatát, motívumvilágát, Benedek Elek és Kós Károly sorsvállalását idézi. Művét erdélyi barátainak, Bányai Lászlónak és Vernes Gyulának ajánlotta, akik azokban az években – a magyar kisebbség igényeihez szabott felsőoktatási intézmények híján – Budapesten végezték egyetemi tanulmányaikat. A Duna táján élő „testvéreire” gondol, „akit vert az átok”, nekik szól az üzenet, mely egyszerre ad számot a kisebbségi sors keserűségéről és Erdély ellenállhatatlan vonzásáról. A „szülőföldet-e vagy a hazát” szívbe markoló dilemmájára az előbbi iránti hűség szavával válaszol:

*Ti messze ácsorogtok,
hol a siket
Duna siet
s ívlámpafénynél
idegenül nézitek
a nagy vizet.*

[*Műhely*]

*Erre minálunk
millió csillagú
végtelen égbolt
s úgy tud sírni
és fogni és bírni
a Szamos, a Körös,
a Maros, az Olt!...*

* * *

Az idézett versek melankóliája és nosztalgiája gyorsan tovatűnő hangulat volt Dsida pályáján. Kelet tájaira sem tért vissza soha többé, „napnyugati őrzártra” indult, s tette ezt növekvő tudatossággal és otthoniassággal.

Trianon miatt érzett fájdalmát „teremtő tettekre” váltotta: az 1920-as évek végétől szívvel-lélekkel a vele együtt nagykorúvá váló és önmagára eszmélő erdélyi magyar irodalom, a romokon fölépülő új intézményrendszer szolgálatába szegődött. Elsősorban a transzszilvanizmus jegyében szárnyat bontó, az autonóm erdélyi hagyományok megőrzését és gazdagítását hivatásának tekintő Helikon-mozgalomhoz fűzték szoros szálak. „Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánumot sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászát” – nyilatkozta 1930-ban az *Erdélyi Helikonnak*, mintegy megismételve Ady Endre *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című, a transzszilvanizmus eszmekörét megelőlegező esszéjének próféciaját, hogy a demokratikus hagyományokban igen gazdag, műveltségét nyugat-európai mérce szerint alakító, három kultúrát egyesítő, vallási és nemzeti türelemre régóta példát nyújtó Erdély lehet a magyar megújulás bölcsője.

Az önéletrajzi ciklus *Tarka-barka strófák* című versében a „honfoglaló, nagy írónemzedék” tagjai előtt hajt fejet, akik „bozótok, sziklák közt merészen” ösvényt törtek, s tanyát ütöttek „ez erdőntúli részen”: a velük való „baráti lét avatta széppé” élete felét. A helikoni munkaközösség szimbólummá, legendává magasodó szellemi központjáról, Marosvécsről és az ott 1926-tól kezdve évről évre megrendezett írótalálkozók házigazdájáról, Kemény Jánosról külön strófában és patetikus szavakkal emlékezik meg:

*...A térképen keresztel
jelölik majd, hol áll a vécsi vár
s tanítják: itt volt az erdélyi Keszthely
és fényt vetett egy elborult, sivár
világba...*

Az „első farmerek”, az újrakezdők, a terepfölverők nyomába lépett 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* alkotói közössége, amely a megváltozott körülmények között felnövekvő, a történelmi fordulatból adódó szükségszerűségekre nyitottabb és fogékonyabb, a korszerű ön- és helyzetismeret igényével fellépő új írónemzedéket vonultatta föl: küzdelmeikben osztozott Dsida Jenő is.

Az *Erdélyi Fiatalok* világlátásába és programjába avat be a *Tükör előtt* következő részlete, fölidézve Benedek Elek és Kós Károly tettekben megnyilatkozó Erdély-szeretetét s fölillantva a népe szabadságáért „szelíd háborút” folytató Gandhi arcképét is. Soraiiban – a visszatekintés, a mérlegkészítés, a számvetés igényei szerint – egyszerre összegződnek Trianon és a kisebbségi sors tapasztalatai:

*Mondják, apáink bűne, ami történt.
Mindegy. Mienk a végzet és a sors.
Ők még a multba révednek tükröként,
mi már a sodró víz tükrén, a gyors
jelenben látjuk arcunkat s a törvényt:
Túrni – a bölcsek ételén a bors,
okulni – szükség, megbocsátni – jóság,
dolgozni – ez a legnagyobb valóság.*

*Bolyongani faluról falura.
Durva daróban gazdag, tiszta szellem.
Egymás szolgálja mind és nem ura.
Csecsemő csámcsog minden anyamellen.
Így készülünk szelíd háborura,
mindig magunkért, soha mások ellen,
sót párolunk és vásznakat szövünk
s míg kisebbítnek, lassan megnövünk.*

Dsida kiteljesedő költészete mind határozottabban nyugat-európai ösztönzéseket és mintákat követett, az esztétizáló és az avantgárd modernség egységbe foglalására és klaszszicizálására törekedett. Az ő költészete is, mint a *Nyugat* első nemzedékéé, az egyéniség önkifejezésének elvén és a *lart pour lart* mámoros szépségkultuszán alapult. A kisebbségi lét szemhatárszűkítéssel, öncsonkítással, értékvesztéssel fenyegető kelepcéiből és kényszereiből – sorsa tudatosan vállalt, sokatmondó cáfolataként is – az európai civilizáció magaslataira, a „tiszta lét”, a szépség és a jóság maga teremtette, osztatlan birodalmába emelkedett. A görög pásztori múzsát idéző, a kereszténység motívumkincsével, reneszánsz derűvel átszőtt, mesés univerzumot formált vágyaiból, ahol az emberi teljesség, a boldogság nem kényszerül kicsinyes megalkuvásokra. A nyugat-európai keresztény kultúra iránti csodálatát dokumentálja a *Magyar karaván Itálián keresztül* című, 1933-ban keletkezett útirajza is. Talán ő szívlelte meg a leglátványosabb módon Makkai Sándor intelmét, hogy a kisebbségi kultúrának önnön lényegéből fakadóan – és legtisztábban felfogott érdekeihez igazodva – az egyetemes értékekkel kell érintkezési pontokat találnia és szövetkeznie.

Legnagyobb – a *Nyugat* poeta doctusaihoz mérhető – formaművészeink egyike. Páskándi Géza *Költői nyelvünk egyéni változatai és a táj* című, „Dsida Jenő emlékének” ajánlott tanulmányában azt fejtegette, hogy a kisebbségi létezésben kiszélesednek, összetettebbé válnak az anyanyelv funkciói. Az idegen környezetben, a fenyegetettségben nem csupán kommunikációs eszköz a magyar nyelv, hanem a szülőföldhöz, a nemzethez való hűség jelrendszere is. Kapaszkodó a hajótöröttségben, oxigénpalack a tenger mélyén, az önmegvalósítás, az identitásőrzés, a képzeletbeli otthonteremtés lehetősége. Templom helyett templommá, zarándokhellyé, áldozati oltárrá lesz, belőle „a költő és vele együtt közössége... erőt merít és sugároz”, mámorosabban érzékeli a szavaknak az egynyelvű közegben könnyebben megfakuló szépségét, varázsát. A kisebbségi nyelvhasználatnak ezt a szakrálissá tárguló funkcióját jelölte meg eszményként és követelményként Reményik Sándor is gyakran idézett versében, *Az ige*ben.

Dsida Jenő lírája sokatmondóan illusztrálja Páskándi Géza és Reményik Sándor igazát. Kevesen közeledtek olyan szakrális alázattal és áhítattal a magyar nyelvhez, tudtak olyan önfeledten játszani a szavakkal, mint ő. Költeményeit mindenekelőtt a műfajok, a formák sokszínűsége és gazdagsága jellemzi. A *Leselkedő magány* szabadverseinek parttalan áramlá-

[*Műhely*]

sától a kötött formák legősibb fajtáinak szigorú zártságáig minden változatot és árnyalatot megtalálunk nála. Jancsó Elemér „a rímek, a hasonlatok és szavak varázslatába temetkező zsonglőr”-nek nevezte: bravúrosabbnál bravúrosabb kifejezőeszközei buja ölelkezésben követik egymást, s amikor úgy érezzük, hogy a hatás tovább már nem fokozható, lantjának addig nem érintett húrját pendíti meg.

Elhatárolta magát a magyarkodás hamis szólamaitól és hivalkodó külsőségeitől. Egy pályakezdő költőnek, aki – fintorgó szavai szerint – „a magyarság nyomorát és megváltását” gyúrta „sírva vigadó költészetté”, Karinthy Frigyes intelmét ajánlotta figyelmébe: „Szeressétek a világot, a kék eget és a messzeséget, magatok és hazátok szeretetét pedig bízzátok az ösztönre: az jobban tudja, hogyan kell szeretni önmagunkat.” Erdély sem stigma és jelszó, hanem az „itt állok, másként nem tehetek” sorstudatát sugalló, éltető, szavainak súlyt, tetteinek értelmet adó közeg volt számára. *Erdély* című – a *Pásztortűz* 1929-es évfolyamában *Kerülöm a nevedet* címvaltozattal közzétett – versét azokhoz intézte, akik az erdélyiség közhelyeit, konvencióit kérték számon tőle, s szembeszegezte a vádakkal a szíve mélyéből fakadó egyszzerű, tiszta érzéseket.

Erdély iránti elkötelezettségéről és hűségéről vall második kötete, az 1933-ban megjelent *Nagycsütörtök* című versében is. „Ahogy a komor erdélyi árvaságból és emberi elhagyatottságból kinyújtja karját, hogy belekapaszkodjék a Krisztus szenvedésébe: az már csillogó őrös gesztus, amit nem lehet elfelejteni” – fogalmazott Reményik Sándor.

A vers – közkeletű ez az interpretáció – az erdélyi magyarság számkivetettségét, magára hagyatottságát, üldözöttségét is dokumentálja. Szimbolikus jelentésréteget elsősorban a helyszín személyes tapasztalatokra is visszavezethető kiválasztása szemlélteti. Székelykocsárd a Kolozsvárról Brassón át Bukarestbe tartó – Európát a Balkánnal összekötő – vasútvonal csomópontja. Itt ágazik ki a székely körvasút, mely a Székelyföldet bekapcsolja az országrész vérkeringésébe. Éltető József fejtegetései szerint ez a vasútállomás „majd minden erdélyi előtt ismerős, jeles hely”: „Két magyar tájegység, két erdélyi magyar kultúrcentrum, Kolozsvár és Marosvásárhely között vonattal utazó számára – és ez Dsida idejében csaknem általános – kikerülhetetlen intermezzo a maga európai–balkáni átmenetiségében. És penitencia is, hiszen a kisebbségi érzékenység pontosan felismeri a mindenkori hivatal packázó szándékosságát abban, hogy a két város, a két tájegység között soha sincs közvetlen járat, és Kocsárdon menetrendszerűen rossz a csatlakozás. Millió órákban mérhető az a gyötrelmes várakozási idő, amit az elmúlt háromnegyed évszázad során eltöltöttek itt az erdélyi utazók.”

Dsida Jenő 1932. augusztus 10-én későbbi feleségéhez, Imbery Melindához írt levele a versben megjelölnél is hosszabb és gyötrelmesebb kocsárdi várakozásról tudósít. Annak az útnak a stációit mutatja be, amely a marosvécsi írótalálkozót követő közös havasi kirándulás színhelyétől Kolozsvárig tartott. A legnagyobb csalódás és bosszúság „a kocsárdi váróteremben” várt rá, ahonnan 14 perccel hamarabb ment el a Brassó és Kolozsvár között közlekedő gyorsvonat, mint ahogy ő odaérkezett: „Így délután háromtól éjszaka fél tizenkettesig fogcsikorgatva, egyedül ültem csepergő esőben Székelykocsárdon, ugyanazon az állomáson, melyről *Nagycsütörtök* című versemet írtam.”

A helyszín kiválasztásában rejlt szimbolikus jelentést árnyalja és erősíti Erdély 1918-as román megszállásának egyik epizódja is. Kocsárdhoz fűződött a hadjárat egyik fontos, fordulatot hozó eseménye: 1918. december 18-án adta át a magyar hadvezetés egy román ezredesnek a településhez tartozó, stratégiai fontosságú Maros-hídat, amely addig a két ország csapatait elválasztó demarkációs vonalra esett. Ezzel a magyar kormány lemondott korábban követett külpolitikája egyik talpkövééről. A Maros-híd elvesztése nyitotta meg az utat Kolozsvár felé, amelyet pár nap múlva, december 24-én, karácsony vigíliáján foglalt el a román hadsereg, s ez vezetett el az erdélyi magyar államhatalom megsemmisüléséhez.

A Kocsárd-szimbólummal Berde Mária *Szentségvivők* című regényében találkozhatunk először, melyet a költő az Erdélyi Szépművés Céh lektoraként még kéziratban olvasott, s a kiadó részben az ő véleménye alapján zárkózott el megjelentetésétől. A mű 1919 és 1922 között játszódik Marosvásárhelyen, s egy irodalmi lapvállalkozás sorsát meséli el. Az eseményteremtésben – a szereplők utazásainak szükségszerű állomásaként – előkelő funkciót kap Kocsárd is. A sivár, nyomasztó helyszín végigkíséri a történéseket, öt esetben s mindig a hősök életének valamilyen fordulópontján tűnik föl. „A kocsárdi állomás unalmát olyan fogalommá lehetne tenni az erdélyi életben, mint a sírva vigadást az összmagyarságéban” – állapítja meg az egyik főhős. Szó esik arról a költőről, aki a kocsárdi réten írta meg versét „a hóesésben keringő varjakról”. Valaki – épp Erdélybe érkezése délutánján – meglátta őt a mezőn, s először azt hitte, hogy „öngyilkosságra készül abban az irgalmatlan elhagyottságban”, de „amikor a verssel találkozott, rájött, hogy ez Erdély: művészi ihletet szívni a kietlen, láthatártalan pusztaságból is”. A regény befejezésében – már a folyóirat bukása után – a székelykocsárdi pályaudvaron futnak össze az események számai, ott várnak csatlakozásra a megkezdett úton és életük határmezsgyéjén a fontosabb szereplők.

A regény és a vers Székelykocsárdot megelevenítő motívumvilága nyilvánvaló rokonságot mutat. Berde Máriában föl is támadt a gyanú, hogy a költő tőle ollózta „a nagyszerű jelképet”, műve „utolsó akkordjait, a kocsárdi jeleneteket kivette, s felhasználta saját írói céljaira”. Bizonyára a rajta esett sérelem ragadtatta ilyen túlzásokra, a plágiumvád a műfaji különbségek miatt eleve nem vehető komolyan.

Még határozottabbá válik a versnek az erdélyi kisebbségi léttel összefüggő jelentéstartománya, ha idézzük második szerkezeti egységének első fogalmazványát:

*Testem fáradt volt és nehéz a lelkem,
mint aki Erdély földjén halni készül
bolondul édes, szép-szép dolgokért
s lehúnyt pillával sejtí messziről
lopódzó, gyilkos ellenségeit.*

Ezt a változatot elvetette a költő, a végleges szövegben a részt az egészhez, az egyedit az általánoshoz közelítette. A „végzetes föld” így nevezi meg egyszerre Erdélyt és a Getsemáni kertet, „azaz – Kabán Annamária és Mózes Huba szavaival – egyszerre idéz kétféle – ám ily módon közös vonásokkal egybevilágó – szenvedéstörténetet”.

* * *

Dsida Jenő szülőföld- és népszerűtete – Benedek Elek intelmeinek megfelelően – elutasított bármiféle öncélúságot és kizárólagosságot. Előítéletek nélkül, a testvéri szeretet és együttműködés szellemében viszonyult Erdély nem magyar ajkú polgáraihoz, beszélte nyelvüket is, nem volt szüksége nyersfordításra, amikor román és szász költők verseit magyarra ültette. Román írók és művészek között is akadtak „kenyeres jópajtásai”, akiknek az önérzetét éppúgy tiszteletben tartotta, mint magyar sorsosaiét. Baráti köréhez tartozott például George Sbarcea komponista. 1933-ban zenés színpadra dolgozták át Móra Ferenc *Dióbel királyfi* című meséjét. Szövegét ő, dallamát román barátja írta, aki zeneszerzőként a Claude Romano álnevet használta. A darabot felajánlották a kolozsvári Magyar Színháznak. Felolvasásakor a színház igazgatója azt a véleményét hangoztatta, hogy magyar meséjatek magyar zeneszerzőt vagy legalábbis magyar hangzású neveket igényel. Egy jelenlevő újságírónak az a gondolata támadt, hogy a Sbarcea nevet a plakáton változtassák Barcsaira, amelynek a kiejtése még közel is áll az eredetihez. Nemcsak Sbarceában, hanem magyar

[*Műhely*]

alkotótársában is visszatetszést keltett ez az ötlet. Dsida szolidaritást vállalt megsértődött barátjával. A bemutató emiatt meghiúsult.

Évekkel később, 1936. november 7-én a következőket jegyezte barátja emlékkönyvébe:

*Légy Sbarcea – nem bánom,
légy Claude Romano – nem bánom,
légy Barcsai – nem bánom –,
de ember vagy s ez a fontos.*

Románia akkori nemzetiségi politikája azonban egyre inkább eltávolodott ettől az eszménytől. 1933 és 1937 között minden korábbinál súlyosabb megpróbáltatások érték az erdélyi magyarságot, holtpontra jutottak az impériumváltozás óta eltelt idő önszerveződésre, új intézmények alapítására irányuló erőfeszítései. „Tatarescu hosszú miniszterelnöksége – olvashatjuk Mikó Imre *Huszonkét év* című könyvében – a kisebbségi magyarság sorsának mélypontját jelenti. Alatta vált kormányrendszerre az a kétszínű politika, mely a kisebbségek legkegyetlenebb és pontos tervszerűséggel végrehajtott elnyomását kifelé szép szavak és humánus elvek hangoztatásával leplezte.” Magyar tisztviselők és alkalmazottak tömegét bocsátották el, minden közszolgálati ágban újabb és újabb román nyelvvizsgát írtak elő, drasztikusan korlátozták a kisebbségi nyelvhasználatot. A *Nagyváradi* című napilap a magyar helységnevek cenzúratilalmára szellemes és beszédes választ adott: 1934 januárjában nevét *Szabadságra* változtatta, s azt használta Észak-Erdély visszatéréséig, 1940 őszéig. Két év múlva Erdély nevének, így a folyóiratok címében szereplő „erdélyi” jelzőnek a használatát is megtiltották. Az *Erdélyi Helikon* címe 1936 júniusától 1937 májusáig *Helikonra*, az *Erdélyi Fiataloké* ugyanebben az időben *Fiatalokra* csonkult.

A magyar tollforgatók ellen valóságos hadjáratot indított a cenzúra és az ügyészség. Különösen hírhedtté vált egy kolozsvári sajtóügyész, Colfescu, aki perek sorát kezdeményezte magyar újságírók, szerkesztők és kiadók ellen, s több órás vádbeszédeiben – Mikó Imre szavait idézve – „mindig kifejtette sajátos nézeteit a barbár, ázsiai magyarokról, akik a művelt latin faj ősi ellenségei”.

A magyar nyelv egyre mostohább sorsa készítette Dsida Jenőt arra, hogy 1936. április 13-án a *Keleti Újság* hasábjain új rovatot és mozgalmat indítson *Anyanyelvünkért!* címmel. A rovat megindításának szükségességét többek között így indokolta: „Gondtalan tékozlással szórjuk el legszebb szavainkat. Nagyképű és ferde tetszelgéssel, hiú és szemtelen fitogtatással használjuk helyettük az idegenből kölcsönkért, latin, német, francia és mindenféle szavakat. [...] A fiatal erdélyi magyar nemzedék sok helyt már az elemi fogalmakat sem tudja vagy akarja magyarul kifejezni.”

A magyar kisebbséget sújtó megpróbáltatások ösztönözték egyik legismertebb és legvitatottabb versének, a *Psalmus Hungaricus*nak a megírását is. Tanúskodnak erről a kortársak, például Bíró Sándor, aki a költővel együtt alapítója és tevékeny részese volt az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmanak: „Az 1933–37-es elnyomási korszak lelki élményeit legszebben Dsida Jenő kéziratban terjesztett híres *Psalmus Hungaricus*a örökítette meg.” Mátrai Béla visszaemlékezése szerint a magyar nyelv ellen irányuló legdurvább és legmegalázóbb támadás idején, az „erdélyi” jelző használatára vonatkozó tilalom végrehajtásakor, 1936. május 26. és 29. között keletkezett „a kolozsvári sétatér szelíd gesztenyefái alatt”. Egyik részletében az imént idézett, az *Anyanyelvünkért!* című rovat élére illesztett írás panasza is visszatér: oly időket élünk, „mikor felejtett, ősi szóra / kell megtanítani fiainkat”.

A költő akkori lelkiállapotát érzékelteti, s a vers keletkezésének Mátrai Béla által megjelölt időpontját is hitelesíti Dsida 1936 májusában Imbery Melindához írt levele.

Egyik részlete így panaszkodik: „tegnap betiltották, hogy azt írjuk, »Erdély, erdélyi, Bán-ság, Székelyföld stb.« Azt kell írni, hogy *Ardeal* stb. Most azon mesterkedünk, hogyan kerüljük ki. Azt írjuk: Transsylvania, országgrésziünk, az ország magyarul megyéiben, nálunk, a székelyek között, a romániai magyarság és így tovább. Hát ehhez mit szólsz? Már azt sem írhatom, hogy erdélyi vagyok, mert bizony *ardealiak* lettünk.” Egy másik bekezdésből ugyanaz a kétségbeesés árad, mint a *Psalmus Hungaricus* soraiból, s hasonló elszántság, mint Reményik Sándor *Abogy lebet* című verséből. A levélrészletben az említett Reményik-vers néhány kifejezése és a címe is föltűnik: „Aztán gondolj arra is, Kicsi Menyasszonyom, drága szegény Mukikám, hogy egy sorsüldözött, mindenkől kifosztott, árva nép gyermekei vagyunk. Szegény nép a miénk, anyátlan–apátlan. És nekünk minden sokkal nehezebb. Szegény magyar fiúk, szegény magyar lányok sorsát osztjuk meg, amikor kínlódunk, és Istenbe, saját erőnkbe, lelki szilárdságunkba vetett hittel várjuk a jobb jövőt, a boldogságot. És nemcsak várjuk, hanem harcolunk is érte, foggal, tíz körömmel, ahogy lehet. Én megkönnyesedő szemmel gondolok erre mindig. S amikor látom azt a sok diplomás magyar fiatal, aki az éhhalállal küzd, mindig megvagasztalódom.”

A *Psalmus Hungaricus* megírása idején ugyanolyan hangulat kerítette hatalmába, mint a *Napkelet felé...* keletkezésekor, csak gondolatai váltak sokkal elmélyültebbé és letisztultabbá, költői eszközei tökéletesebbé azóta. Ezt a versét is Trianon tragikus következményei ihlették, a magyarság diaszpórahelyzete, fenyegetettsége és pusztulása ellen emel vétót, itt is megtagadja, az utolsó részben indulatos szemrehányásokkal illeti Nyugat-Európát.

A két vers között ugyanakkor lényegbevágó különbségeket is fölfedezhetünk. Fényényire távolodott a *Napkelet felé...* naiv és meddő keleti nosztalgiájától. Már nem ócsárolja, vonzó színekben tünteti föl, a meghasonlottságban is eszményinek látja az európai kultúrát. A létezés, a megmaradás, az emberi méltóság jogát követeli. Ezeket a legelembb európai és keresztény értékeket. Európát kéri számon Európától Európában: Európát csúfolják meg ott, ahol a kisebbségi jogokat lábbal tiporják.

Dsida Jenő magyarságtudata, nemzetföltétele ebben a Kecskeméti Vég Mihály és Kodály Zoltán nevét idéző, fel-feljajduló zoltárban nyilatkozott meg a legleplezetlenebbül, a legszenvedélyesebben. Ez az ízig-vérig européer, nyolc nemzet nyelvén beszélő, Dante terzináért, Goethe lelkéért, Párizs tüzéért, Velence csillogásáért, Firenze képeiért, holland virágokért rajongó, pásztori tájakra menekülő, szemérmes, szelíd hangú költő, amikor – Pomogáts Béla szavaival – elviselhetetlenné fokozódtak a magyar kisebbség szenvedései, nem tudta többé magába fojtani fájdalomszülte, szeretetdiktálta indulatait, elemi erővel tört föl belőle a felelősség, a szolidaritás hangja nemcsak Erdély, hanem egész szétszórt, üldözött, megalázott népe iránt. A barbárság felülkerekedése ellen emel vétót, őt világrész magyarságának összefogását sürgeti.

Minden lehetséges – közvetlenül ki nem mondott – ellenérvet megcáfolva és elvetve, korántsem megrendültség és gyötrellem nélkül, de kételytelen elszántsággal vállalja a döntésével együtt járó aránytévesztés, értékeladás kikerülhetetlen kockázatát is: „Lehetsz-e bölcs, lehetsz-e költő, / mikor anyád sikolt?!” Az élet, a megmaradás joga, a természeti jog előbbre való minden más vívmánynál és adománynál, a bölcsészet és a költészet ajándékainál is. Nemzetéhez való viszonyát az anya és a gyermek viszonyához méri: a gyermeket a szeretet és a hűség megfellebbezhetetlen, eltéphetetlen kötelékei s kötelességei fűzik édesanyjához. Az emberiség – tanította Dsida első számú költő mestere, Kosztolányi – pusztán fogalmi absztrakció, amely egyedeiben válik megfoghatóvá, minden érték, ami az emberiségre jellemző, helyhez és időhöz kötött: az általános az egyes, a nemzetközi a nemzeti nélkül tartalmát veszített, üres szóvá silányul.

[*Műhely*]

E kontextusban érthető meg a versnek az a máig legtöbb félreértést és zavart okozó részlete is, amely népe védelmében kijátssza az utolsó, a legmeglepőbb, a legkese-rűbb, a legabszurdabb érvet is: „ha bűnös is, magyar / s ha tolvaj is, magyar / s ha gyilkos is, magyar, / itt nincsen alku, nincsen semmi »de«”. Auschwitz után, mely a kék eget is temetővé változtatta fölöttünk, nehéz szorongás nélkül olvasni ezt a vallomást. Természetesen nem a bűnös, a tolvaj, a gyilkos felmentéséről esik itt szó, hanem a feltétel nélküli, minden váddal, megbélyegzéssel, gúnnyal és ellenérvvel dacoló sorsvállalásról. Arról a sorsvállalásról, ami – olykor fejedelmi göggel – Adynál is meg-megszólt. Például – mutatott rá Láng Gusztáv – a *Magyar vétkes bíborban* című versben: „Vállalom, ami sorsom, / Vállalom, ami átkom”.

A *Sípja régi babonának* című Ady-vers harmadik strófája – a nemzetkritika fonák és abszurd alkotóelemeként – név nélkül, egyes szám első személyben a Rákóczi-szabadságharc egyik legkönyörtelenebb ellenségét, a magyargyűlölő Kollonich Lipótot idézi: ő akarta először koldussá, aztán rabbá, végül katolikussá tenni a magyar népet, amely – állítólag ez az Ady-strófában felbukkanó, lesújtó ítélet is tőle származik – „Uralkodást magán nem tűr / S szabadságra érdemetlen”. A Dsida-vers idézett szemelvénye is értelmezhető az ellenfél kritikájával, a rólunk alkotott torzképpel való színlelt azonosulás kifejeződéseként és arra adott dacos és kétségbeesett válaszként.

* * *

A *Psalmus Hungaricus* keletkezési évében, 1936-ban volt a *Szózat* születésének századik évfordulója. Az eseményről *Itt élned, halnod kell* című cikkében Dsida Jenő is megemlékezett, s így aktualizálta a Vörösmarty-vers üzenetét: „»Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell!« Kaphatnánk-e alkalomszerűbb parancsot a múltból, mint a helyünkön való kitarás parancsát? Érhet-e költőtől megrázóbb figyelmeztetés szívünkhöz, mint hogy szenvedésekre, megpróbáltatásokra való tekintet nélkül kell megállnunk a sarat ott, ahová végzetünk állított. Ha nem tudunk használni, akkor is használunk avval, hogy itt vagyunk, és eggyel többen vagyunk. Ez a mély hangú harangként zengő intelem érkezik hozzánk Vörösmarty *Szózat*ából, egy évszázad messzeségéből.”

Ezt a hűségvallomást erősíti meg egy esztendő múlva *Csokonai sírjánál* című versében is, a transzszilvanizmus egyik legszebb és legtisztább költői megnyilatkozásában. Sorai-ban „másfél millió zarándok” – az egész erdélyi magyarság – nevében annak a költőelőd-nek a példáját idézi, akit szülővárosa száműzött, hosszú bujdosásra kényszerített, s aki mégis a hűség parancsának engedelmeskedett, „mikor már sípolt a melle”: halálos betegen visszatért Debrecenbe. „Űzöttek, bolyongók, megvert magyarok” számára kér vigasztalást, „hit-falatot” a „bölc magyar halott”-tól, s az Erdély iránti, feltételt nem szabó, viszonzást nem váró és a halállal sem megszakadó hűség parainézisét hallja a hantok alól akkor, amikor már az ő szíve is az elmúlás ritmusát dobogja.

Alkotói pályája legszebb emlékeit az önéletrajzi ciklus többször idézett címadó versében összegzi. Befejezésében patetikus hangon mond hálát sorsáért, mely nemcsak iszonyú szenvedésekkel sújtotta, hanem a hősiesség helytállás méltóságát, az „arányos, szépen fejlett, másokat melegítő”, Krisztus tanításaihoz igazodó élet lehetőségét is megadta számára. A megpróbáltatások „kemény acéllá, tűzben izzított pengévé” edzették, a fájdalom költészetében szépséggé és emberséggé finomult. Motívumai a kagyló testében szenvedések árán megszülető gyöngy szimbólumát, a Helikon-mozgalom irodalmi kánonját s az azzal való azonosulás gondolatát is magukban hordozzák. Ezt az ars poeticát a történelem, a kisebbségi lét kihívásai határozták meg és szentesítették. A romon nőtt csipkebokor metaforája Reményik Sándort, hangvétele az *Isten oltó-kése* című vers alkotóját, Tóth Árpádot idézi:

*Akárki adta, én a sós torok
vad szomjával köszönöm ezt a sorsot,
a csattogó, kegyetlen ostorok
kínját, a bort ígérő csorba korsót,
melyből epét és ürmöt kóstolok,
a nagy intést, a félig kész koporsót,
a csipkebokrot, mely a közönyön,
romon virágzott. Százszor köszönöm.*

A két utolsó strófában még egyszer földézi a „sajgó, véres ujjal” hazasiető kisfiú történetét, akinek a „rémuült sorsfelismerése” eleve kijelölte számára az utat, megszabta választásait. A székre roskadó és kétségbeesve zokogó édesapa látványától megriadt gyermek „otthagyja leshelyét”, „az udvaron megáll kalaplevéve”, s bár „nehéz szíve majdhogy meg nem szakad”, tudja, hogy „bemenni nem szabad”:

*A fáskamrában rejtezik el estig
s onnan bámulja, hogy az esti fák
az eget lassan feketére festik
s a csillagok mint sárga kis gyufák
lobbannak fel és szemüket meresztik.
Egy tönkön ül a vézna kisdíák
s csöpögő ujjavére észrevétlen
tócsákba gyűl a porban és szemétben.*

E sorok írója ezzel felejthetetlen, „vézna kisdíákkal” szeretne elköszönni az érdeklődő és türelmes olvasótól.

Mitoszmeditáció